

Det tragiska systemet och den identifierade brandanläggaren.

Mats Wahl december 2010

" You can see tragedy coming from a considerable distance when you are older, but when you are young tragedy does not pertain to you and certainly never catches up to you. "

Norman Maclean " Young men and fire. "

Inför en så komplicerad och sammansatt problematik som anlagd skolbrand trevar vi efter förklaringsmönster. Det svårbegripliga vill vi sätta i ett begripliggörande sammanhang. Många av oss - åtminstone jag - har så småningom utvecklat ett stall fullt av käpphästar. Då och då tas käpphästarna fram och vädras. Ingenting dåligt därmed, särskilt inte när de ifrågasätts och deras närvaro i förklaringsmodellerna problematiseras.

Ingen av oss torde idag kunna tillfullo förklara fenomenet anlagd skolbrand. Det vi kan göra är att lansera hypoteser. Dessa ska utsättas för vanlig hypotesprövning, vilket innebär att sådant som stöder hypotesen lyfts fram. Än viktigare: sådant som talar mot hypotesen presenteras.

Nedan säger jag ingenting om skolbrand anlagd utanför skoldagen.

Min övergripande hypotes rörande anlagd brand i skola under pågående skoldag samt utlösande av brandlarm utan att det finns brand i skollokalen är:

Destruktivitet i skola är destruktivitet i ett sammanhang. Ju större del av sammanhanget som förändringsagenten kan gripa kring, desto större möjlighet att nå framgång i förändringsarbetet.

Det jag kallar " sammanhanget " kan spjälkas upp och presenteras som förhållanden och beteenden på ett tiotal olika nivåer. Nivåerna är hierarkiserade, vilket bland annat innebär att plågsamma känslor som skuld och skam tänkes bli exporterade från ovanförliggande nivå till lägre nivåer. Brandanläggaren utgör därvidlag ofta en slutpunkt. Brandanläggaren, eller den jag kallar " marodören ", blir slutförvaringsplats för obehagliga känslor som plågar systemet.

Nivå 10

Statliga regleringar och lagstiftning.

Det är i dagsläget inte straffbart för en skolledare att hemlighålla återkommande brandanläggelse i skolan. Det finns inte heller lagrum som tvingar skolor

till incidentredovisning. Incidenter kan vara hot, fönsterkross, översvämning, sexuella trakasserier, söndersparkade dörrar eller anlagd brand under skoldag. Dyligt kan idag saklöst hemlighållas av en skolledning som är rädd att skolenheten ska få dåligt rykte. Hemlighållandet får konsekvenser för våra möjligheter att skaffa oss överblick och ny kunskap.

Nivå 9

Kommunal utbildningsförvaltning.

Man arbetar alltför ofta inte långsiktigt och ibland söker man med fagert tal försköna en för medborgarna plågsam verklighet. Konflikten rörande justeringen av protokoll rörande Segevångskolan är i Malmöregionen ett tänkvärt exempel. Se www.storyland.se - " Elever ropar på hjälp." Då utbildningsförvaltningar har en oengagerad eller överslätande inställning till destruktivitet i skolorna sipprar attityden ner till underliggande nivåer. Vi bör därför inte bli förvånade då skolor meddelar att de " inte har tid att delta i forskningsprojekt ", vilket uppges av My Lilja under konferens 16 nov 2010 ¹.

Nivå 8

Elevernas föräldrar.

Där elevernas föräldrar saknar god utbildning och där många av elevernas föräldrar har dåliga erfarenheter av egen skolgång kan det vara svårt att få ett bra samarbete till stånd mellan hem och skola. Det är inte ovanligt att hjälpande instanser resignerar inför svårigheternas omfattning. Bland lärare är det sedan lång tid tillbaka vanligt att man säger till mig: " Du förstår, våra elever har inga föräldrar. " Vilket är nonsens. Det som menas är att man inte lärt sig hur man talar med föräldrar som är negativt inställda till skolan.

Nivå 7

Sociala faktorer i närområdet.

I områden med låg utbildningsnivå, hög arbetslöshet, och låg medelinkomst ter det sig sannolikt att destruktivt och självdestruktivt beteende blir norm i somliga grupper. Det påföljande destruktiva beteendet är ofta ett grupp beteende och skall förstås och bemötas som sådant.

- Nivå 6 *Fysisk skolmiljö.*
Vad finns i skolan som kan användas som "braständare" ? Hur är lokalerna disponerade? Var befinner sig personalen under raster?
- Nivå 5 *Skolledningen.*
I somliga skolor är skolledningen djupt involverad och arbetar öppet och kraftfullt för att problematik rörande destruktivitet skall hanteras. I det oroande fallet är skolledningen inställd på att "mörka" sådant som kan tänkas ge skolan dåligt rykte. Myndigheten för Samhällsskydd och beredskap menar på sin webbplats att "mörkning" av brandincidenter i skolor inte är alldeles ovanligt.
- Nivå 4 *All personal i skolan utom skolledningen.*
Här finns ofta folk som har god personkännedom. Dessa "personkännare" kan inte sällan berätta vilka elever som finns på de tre första nivåerna. I det oroande fallet vet man rätt väl vilka grupper som skulle behöva olika former av stöd. Man saknar dock ibland ledning som legitimerar insatser, man har inte kunnande och relevant utbildning. Man väntar tills destruktiviteten nått en nivå då externa hjälpare som brandkår, polis eller sociala myndigheter måste tillkallas. Man bekräftar därvid sin egen hjälplöshet och går in i en nedåtgående spiral där man efterhand känner sig alltmer maktlös. Här uppstår den vanföreställning som är spridd i många plågade skolor: brandproblematik och problematik rörande destruktivitet i skolan "ägs" av någon annan än skolan. Det sägs därvid vara räddningstjänstens problem att det anläggs brand i skolan, vilket är en av My Lilja redovisad erfarenhet.¹
- Nivå 3 *De tio eller tjugo eller ännu fler elever*
som i en skola aldrig själva skulle anlägga brand, inte heller uppmuntra någon att anlägga brand. Inte desto mindre uttrycker den här gruppen på olika sätt förtjusning när brandlarmet går. Vi kan kalla den här i skymundan arbetande destruktiva gruppen för *hejajlacken*.

Beträffande vad som sker på nivåerna 1 - 3 är det möjligt att Sara Uhnö² ska kunna belysa brandanläggelse och skoldestruktivitet också i ett grupp-dynamiskt perspektiv.

Nivå 2

Närgruppen.

De tre eller fyra personer som finns i närkretsen runt brandanläggaren.

Närgruppen uppmuntrar och kan i en del fall tvinga brandanläggaren eller " marodören " att utföra sitt dåd. Brandanläggaren skulle i många fall sannolikt aldrig anlägga brand utan stöd, uppbackning eller hot från den här kretsen.

Nivå 1

Den identifierade brandanläggaren.

Den som håller i tändstickan.

Tillspetsat vill jag mena - åtminstone som arbetshypotes - att den som håller i tändstickan och dennes destruktiva beteende i många fall är en funktion av vad som sker och inte sker på nivåerna 2 - 10. Formulerat på ett annat sätt: systemet skapar sin marodör. Marodören förvandlas i ett senare skede till syndabock. Ett dysfunktionellt system kommer att i oändlighet producera nya " marodörer " - vilka förvandlas till " syndabockar. "

Det oartikulerade och omedvetna underliggande syftet i den här processen är att exportera plågsamma känslor av skuld och skam. Det dysfunktionella systemet behöver sina syndabockar inte endast som containers för plågsamma känslor. Man behöver också syndabockarna som bekräftelse på att det inte är " fel " på systemets sätt att organisera sitt arbete. " Felet " lokaliseras till ett litet antal ungdomar med trassliga hemförhållanden. Ett system som återkommande arbetar på det här viset kallar jag " ett tragiskt system. " Det tragiska i sammanhanget är att systemet alstrar en överväldigande skräck. När skräcken blir tillräckligt stor undermineras vår förmåga till medkänsla. Som bekant är den klassiska tragedins syfte att skapa medkänsla och skräck. I den klassiska dramatiken finns en balans mellan skräck och medkänsla. I det tragiska systemet har en så stor obalans mellan skräck och medkänsla uppstått att vi känslomässigt förlamas. Det inre svaret på sådan förlamning är ibland förnekande. Det sägs då att " Det finns ingenting farligt " eller " Så här är det i alla skolor nuförtiden ". En variant är raseri riktat mot syndabocken. Rörande raseri mot syndabocken, se " Det brinner i skolan - tio månader senare " / www.storyland.se

Till mina käpphästar hör föreställningen att förutom på nivå 1 det i hög grad är på nivåerna 2 - 6 som förebyggande insatser kan få god verkan. Den mest effektiva, men ofta mest svårbemästrade ansatspunkten, är gissningsvis nivåerna

4 - 5. Utveckling av skolenhetens förmåga vad gäller tidig insats är ofta nödvändig.

Påfallande är att så lite arbete görs på nivåerna 4 - 5 vad gäller att hjälpa plågade skolenheter att utveckla skolenhetens kultur. I en skolkultur där det är en självklarhet att elever återkommande kan kalla fröken fitta, hota rektorn, sparka sönder dörrar, krossa tvättställ och sexuellt trakassera flickor är det knappast förvånande att det en dag anläggs brand i skåphallen. Att mycket gott kan åstadkommas genom envetet arbete på nivåerna 4 - 5 bekräftas av arbetet i Akallaskolan. Beträffande Akallaskolan - se " Det brinner i skolan - tio månader senare " / www.storyland.se

Det tillsynes framgångsrika arbetet i Akallaskolan förefaller stödja hypotesen att insatser ovanför brandanläggarens nivå är meningsfulla.

Den identifierade brandanläggaren.

Självfallet är det förnämligt om man tidigt kan fånga upp och preventivt arbeta med potentiella marodörer, det må vara elever som sparkar sönder dörrar eller anlägger brand.

I mitt sätt att se på saken ingår dock att så länge ingenting avgörande förändrats på överliggande nivåer tenderar systemet att återkommande " producera " personer som är beredda att axla rollen som den som höll i tändstickan, sparkade sönder dörren, förorsakade översvämningen, hotade rektorn, eller vad det nu kan vara.

Systemets dyrköpta vinst är att man får en syndabock. Denne avlastar tillfälligt systemet känslomässigt . Syndabocker rekryteras ofta - men inte alltid - bland ungdomar som har vana vid att axla rollen. Det är inte sällan fråga om ungdomar som är " specialister " på syndabocksrollen. Dessa ungdomar har många gånger en besvärlig personlig historia och de kan i en del fall vara rätt svårt traumatiserade.

Larmspiralen.

Till mina käpphästar hör föreställningen att tidiga insatser är att föredra. En tidig insats innebär att destruktivt elevbeteende identifieras. På en nivå där eländet är hanterbart och inte skrämmande sätts insatserna in. Det är fel att vänta tills skolan plågas av hot, misshandel, översvämmande toaletter, söndersparkade dörrar, krossade fönster och brandanläggelse.

Det märkliga med den här åsikten är att a l l a jag talar med instämmer. Tidiga insatser anses av a l l a vara eftersträvansvärt.

I plågade skolor anses det dock ofta vara en omöjlighet att arbeta med tidiga insatser.

Vad är det fråga om?

Är det konflikträdsla eller rädsla för att få rykte som krävande? Eller är det helt enkelt så att när en organisatorisk kollaps föreligger går det inte att agera förrän dramatiken är uppe på en viss nivå?

Kan vi i sammanhanget tala om något sådant som "tragisk massa"? Och vad kommer det sig i så fall att denna "tragiska massa" tycks variera så oerhört mellan olika skolor, mellan olika stadsdelar, mellan olika orter?

Den "tragiska massan" tänkes bottna i den obalans som uppstår i ett hårt plågat och utsatt system. Obalansen gäller de två affekterna skräck och medkänsla.

Vad händer innan det blir riktigt allvarligt?

Jag utgår ifrån att grov destruktivitet och brandanläggelse är ett led i en destruktiv upptrappning. Ett antal steg på vägen kan ofta urskiljas. Jag kallar den här upptrappningen för "Larmspiralen."

Den enkla hypotesen är att åtgärder på lägre nivåer kan leda till att vi slipper sätta in åtgärder på nivåer där skeendet blivit skrämmande, systemet upplevs som alltför krävande och medkänslan underminerats eller utplånats.

- 1 Grovt språk.
- 2 Sen ankomst.
- 3 Olovlig frånvaro.
- 4 Fniss eller suckar när någon yttrar sig i klassrummet.
- 5 Förklenande kommentarer rörande kläder, utseende eller prestationer.
- 6 Återkommande gliringar och sårande tilltalsord i klassrummet.
- 7 Elever vistas i skolans korridorer i stället för att gå till lektioner.
- 8 Förtal.
- 9 Utfrysning.
- 10 Snatteri.
- 11 Glaskross, sönderslagna toaletter, förstörda möbler i skolans lokaler under pågående skoldag.
- 12 Verbala sexuella trakasserier eller intensivt stirrande eller gloende.
- 13 Tafsande eller oönskad beröring.
- 14 Hot.
- 15 Ringa misshandel - kräver ej läkarbesök.
- 16 Utlösande av brandlarm utan att det förekommer brand i lokalen.
- 17 Personrån. Elever rånar elever.
- 18 Personrån. Främmande tränger in i skolan och rånar elever.
- 19 Grov stöld, det vill säga stöld där någon form av inbrott förekommer.
- 20 Beskyddarverksamhet så kallad "bötning".
- 21 Försäljning av alkohol eller droger.

- 22 Hatbrott.
- 23 Anläggande av brand under pågående skoldag.
- 24 Kriminalitet i gäng där samma gäng är aktivt på två eller flera områden.
- 25 Hot med tillhygge eller vapen.
- 26 Försäljning av stöldgods eller försäljning av droger.
- 27 Grov misshandel - kräver besök hos läkare.
- 28 Anläggande av brand där attack på larmanordningar förekommer eller brand anläggs på olika ställen samtidigt.
- 29 Försök till våldtäkt.
- 30 Frihetsberövande.
- 31 Återkommande misshandel av samma offer.
- 32 Våldtäkt.
- 33 Upplopp - skolan invaderas av våldsamma gäng som skingras av polis.

I en skola som jag besökte i oktober 2010 berättade personal för mig att man inte accepterade grovt språk. Man ringde till föräldrar, begärde samtal om saken och föräldrareaktioner uteblev inte. En förälder menade att " skolan hade inte med sonens språk att göra. " Någon annan menade att " sånt ska skolan inte lägga sig i. " Enligt min sagesperson stod skolan på sig. Man accepterade inte grovt språk inom skolans väggar.

Jag vistades en dag i skolan ifråga. Jag mötte därvid ett stort antal fjortonåringar och arbetsklimatet var behagligt och konstruktivt.

Vad kommer det sig att man i den här skolan i Hedemora vågar och vill ta strid kring grovt språk? Vad kommer det sig att i andra skolor tar man inte ens strid när elever utsätts för sexuella trakasserier och personal hotas? Vad är det i en enskild skolenhets kultur som gör den till en välfungerande enhet? Vad är det i skolkulturen som i somliga skolor " producerar " marodörer, ungdomar som i en dysfunktionell skolkultur tvingas göra sig själva och andra olyckliga?

Hur ser problemet ut och vem är problemägaren?

När det gäller brandrelaterad destruktivitet i skolan tycks departementets och skolmyndigheternas syn vara att problemet ägs av lokala räddningstjänster, fastighetsförvaltare, försäkringsbolag, MSB och Brandskyddsföreningen. Att det skulle vara på det här viset bekräftas i någon utsträckning av My Lilja vid konferens 16 november 2010.

Jag menar att anlagd brand i skola under skoldagen svårigen kan åtgärdas frikopplad från annan destruktiv verksamhet i plågade skolor. Anlagd brand i skola ska ses i sitt sammanhang.

Om skolan lyckas få aktörer utanför skolan att betrakta destruktivhetsproblematiken som hörande till någon annan än skolan tror jag att vi är på väg in i en återvändsgränd.

Skolan måste i förekommande fall få hjälp att definiera sin egen problematik och presentera sig som problemägare.

Destruktivitet i skolan är skolans problem och ska hanteras inom skolan. Att skolan i somliga fall mer eller mindre omedvetet lyckas exportera problematiken till andra institutioner torde i det längre loppet vara kontraproduktivt.

I rollen som problemägare kan skolan be om hjälp. I dag är jag rädd att plågade skolor allt för ofta menar att någon annan äger skolans problematik. Skolproblematik definieras därvid som hörande till socialkontoret, polisen, brandkåren och föräldrarna. Dessa institutioner och familjer kan och ska vara hjälpsamma och har mycket att tillföra. Det är dock viktigt att problemägaren "tar hem" problemet och inte får hjälp med att exportera det.

Det finns idag en uppenbar risk för att skolor med starkt utvecklad destruktivitetssproblematik invaggas i vanföreställningen att någon annan äger skolans problem. Frågan om vem som är problemägare är fullständigt grundläggande.

Det tragiska.

Som dramatiker och prosaförfattare rör jag mig runt den klassiska definitionen av det tragiska dramat. Tragedins syfte är sedan tusentals år att väcka medkänsla och skräck.

Inverterat kan känslighet och kunskap rörande tragiska processer användas i arbete med plågade grupper och organisationer. När du går in i en skolenhet med öppna sinnen kan du erfara det känslomässiga klimatet. I plågade skolor kan du som tillfällig besökare uppleva systemets oro och förtvivlan. Stannar du en längre stund, låt säga en hel dag, så kan du i dig själv uppleva den medkänsla som kontakten med det plågade systemet och dess innevånare väcker. Du kan känslomässigt uppleva och ibland iaktta de förhållanden, relationer och handlingar som väcker mångas skräck.

Den skräck du som besökare upplever har förbindelse med känslor hos lärare som går till lektioner där de blir kränkta, smädade, attackerade och hindrade i sin yrkesutövning. Skräcken är levande bland de otaliga elever som ser framtidsplaner och möjligheter till studier malas sönder i det dysfunktionella systemet.

Skräcken för att den personliga tragedin ska förvandlas till en allomfattande katastrof ligger och pyr. Misstanken att den egna insatsen är otillräcklig, felaktig eller meningslös ligger och gnager. Skräcken för att inför sig själv tappa ansikte och självkänsla ska inte underskattas.

Efter att ha rört mig kring den här problematiken i åtskillig år finner jag det påfallande hur lite man i plågade skolor tycks intresserad av de känslor som väcks när man söker hantera eländet.

Vår förmåga till medkänsla är central. När vi övermannas av skräck kommer förnekandet: " Det här är egentligen inte så allvarligt ". Eller rena vanföreställningar som: " Så här är det i de flesta skolor nu för tiden ".

Där kommer också resignationen pådriven av ett raseri som många i sammanhanget på inga villkor vågar, vill eller orkar kännas vid. Raseriet förvandlas därvid i den inre världen till ett slags ytligt engagemang där man gör medkänslans gester, men känslomässigt är man avstängd och tom i rädsla för att inifrån övermannas av sitt raseri.

Den som mer än andra uttrycker och synliggör det raseri som flyter runt i systemet är brandanläggaren. Detta kan i det tragiska fallet bli mångas svåra olycka.

Och jag menar därvid inte endast att den fullskaliga brandkatastrofen står på lur, jag menar att det är en pågående tragedi när ungdomar dag efter dag går till en skola där förhållandena är kaotiska och möjligheterna till meningsfullt lärande är starkt reducerade.

Varje dag anläggs enligt Myndigheten för samhällsskydd och beredskap brand i en svensk skola. Den vanligaste tiden för brandanläggelse i skolan är vid lunch. Skolorna är då fulla av barn och personal.

Varje dag.

Varje dag.

Varje dag.

Varje dag.

Varje dag.

Sedan många år.

Så här långt har ingen blivit allvarligt skadad. Var och en som någon gång slagit med en tärning vet att ingen kan slå fyror, femmor och sexor i evighet. Vi har haft tur. Ingen har tur hur länge som helst.

Den konferens som refereras till ovan gick av stapeln 16 november 2010 i Stockholm. Den arrangerades av Styrelsen för svensk brandforskning.

1 My Lilja är sociolog och forskare vid Högskolan i Gävle

2 Sara Uhnö är sociolog och forskar vid Göteborgs Universitet.

